

MADUNLARIN KÜLTÜREL EYLEM VE BEDEN POLİTİKASI: TAKTİK, KARNAVAL VE İHLAL

Murat ARPACI* - Akın BAKİOĞLU**

ÖZ

Tahakküm ve tabiiyet arasındaki ilişkiler siyasal olduğu kadar kültürel bir bağlama sahiptir. Bu kültürel bağlam, iktidarın rıza üretme mekanizmalarını içerdiği kadar tabi olanlara da karşı-eylem araçları sunabilmekte ve mikro-politikalar geliştirebilmelerine olanak tanıyabilmektedir. Madun gruplar, tarihsel olarak aşına oldukları kültürel zeminlerde ve gündelik hayatın sıradan alanlarında bu mikro-politikaları üreterek tahakkümü aşındırma gücüne sahiptirler. Mizah, kahkaha, dil oyunları, ironi ve sembolik tersine çevirmeler bu mikro-politik araçların bazılarıdır. Dolayısıyla madunlar, tahakküm-tabiiyet ilişkisini bozmak için alışılmış politik araçlardan farklı olarak çeşitli taktikler, semboller, ihlal ve direniş biçimleri yaratabilmektedirler. Bu mikro politikalar, Michel De Certeau'nun taktik, James C. Scott'un tahakküm altında söz ve Mikhail Bakhtin'in karnaval kavramı aracılığıyla ele alınmaktadır. Bu kavramlar, madunların tahakküm mekanizmalarına karşı geliştirdikleri kültürel eylemleri, düşünme biçimlerini ve politik dili ifade etmektedirler. Bu eylem biçiminde kültür ve kolektif ritüeller, ihlalin sembolik araçlarını sağlarken beden, tahakkümü kırılanlaştıran bir direniş yüzeyi sunar. Bu eylem biçimi, tahakküm edenin kendi sahasında onu içeriden aşındıran örtük bir güce sahiptir ve kültürel direnişin bir beden politikası olarak icrası olarak tanımlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Madun, Taktik, Kültürel eylem, Karnaval, Beden politikası.

THE CULTURAL PRACTICES AND BODY POLITICS OF SUBALTERN GROUPS: TACTICS, CARNIVAL AND SUBVERSION

ABSTRACT

The relations between domination and subordination have a cultural context as well as a political one. This cultural context, as much as it contains the consent-generating mechanisms of power, can also provide the subordinated with tools for counter-action and enable them to develop micro-politics. Subaltern groups have the power to erode domination by producing these micro-politics on historically familiar cultural grounds and in the ordinary spaces of everyday life. Humor, laughter, language games, irony and symbolic reversals are some of these micro-political tools. Therefore, subalterns are able to create various tactics, symbols, forms of violation and resistance that are different from conventional political tools to disrupt the domination-subordination relationship. These micro-politics are addressed through Michel De Certeau's tactics, James C. Scott's speech under domination and Mikhail Bakhtin's concept of carnival. These concepts refer to the cultural actions, ways of thinking and political language that subalterns develop against the mechanisms of domination. In this form of action, culture and collective rituals provide the symbolic means of violation, while the body offers a surface of resistance that renders domination fragile. This form of action has an implicit power to erode the domination from the inside, within the domain of the dominator, and can be defined as the performance of cultural resistance as a body politics.

Keywords: Subaltern, Tactics, Cultural action, Carnival, Body politics.

* Doç. Dr. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü. Erzincan / Türkiye. E-mail: marpaci@erzincan.edu.tr / ORCID: 0000-0002-7892-5850.

** Dr. Öğr.Üyesi. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü akin.bakioglu@erzincan.edu.tr / ORCID: 0000-0002-5108-2152

Makalenin geliş tarihi: 24.01.2023
Makalenin kabul tarihi: 26.04.2023

Submission Date: 24 January 2023
Approval Date: 26 April 2023

Giriş

“Madun çalışmaları” (*subaltern studies*) 1960’lardan itibaren sosyal teoride yer almaya başlamış ve “madun” kavramı daha çok postkolonyal düşünürler tarafından çalışılmıştır.¹ “Madun” (*subaltern*) kavramı, “sınıf, kast, yaş, cins-kimlik (*gender*) bakımından her türlü alt ve aşağı derecede yer alanlar için”² kullanılmaktadır. Siyasal, toplumsal ve gündelik yaşamdaki egemenlik-tabiiyet arasındaki ilişkilerde madunların hangi düzlemde politik araçlar geliştirdikleri madun çalışmalarının temel konularından biridir. Madun çalışmalarının önde gelen düşünürlerinden Gayatri C. Spivak’ın, alanında klasik haline gelmiş olan makalesinde, sosyal teoriye yönelttiği “Madun Konuşabilir mi?”³ sorusu güncelliğini korumaktadır.⁴ Buradan baktığımızda, madun grupların otoritelere ve tahakküm biçimlerine doğrudan karşı koyma stratejileri dışında nasıl tepki gösterdikleri siyasal kültürü anlamak açısından önemli bir konudur. Bu makalede madunların söz ve eylem biçimleri, postkolonyal teori içerisinde sayılmayan fakat madun çalışmalarını çeşitli açılardan etkilemiş üç düşünürün -Michel De Certeau, James C. Scott ve Mikhail Bakhtin’in- düşünceleri üzerinden tartışılmaktadır. İktidar ilişkileri, çatışmayı, ihlalleri, doğrudan ya da dolaylı direniş biçimlerini, kolektif ve bireysel karşı koyuş stratejilerini barındıran karmaşık bir alandır. Bu anlamda, Michel De Certeau’nun *taktik*, James C. Scott’un *tahakküm altında söz* teorisi ve Mikhail Bakhtin’in *karnaval* üzerine geliştirdiği düşünceler, tahakküm-tabiiyet arasındaki ilişkileri tartışmak açısından elverişli bir zemin sunmaktadır.

De Certeau, Scott ve Bakhtin’in düşünceleri, tahakküm altındaki grupların gündelik yaşamları ve kültürel pratikleri içerisinde ortaya çıkan mikro-politikalarının izini sürmemize yardımcı olur. İktidar sahipleri, siyasal, ekonomik, sosyal ve bürokratik konumları sayesinde, tahakküm aygıtlarını doğrudan kullanarak otoritelerini yeniden üretebilirler ve tabii olanlardan zorla ya da rızayla onay alabilirler. Tabii olanlar ise, iktidara karşı ya doğrudan meydan okuma ya da gizli direniş biçimleri geliştirebilirler. Michael de Certeau, bu direnişi “zayıfın sanatı” olarak tarif ettiği taktikle açıklar. Taktik, tahakkümün

¹ Dipesh Chakrabarty, "Subaltern Studies and Postcolonial Historiography," *Nepantla: Views from South* 1, no. 1, 2000, 11.

² Ebru Yetiskin, "Postkolonyal Kavramlar Üzerine Notlar," *Toplumbilim* 25, 2010, 16.

³ Gayatri C Spivak, "Can the Subaltern Speak?," in *Colonial Discourse and Post-colonial Theory*, Routledge, 2015.

⁴ Leela Gandhi, *Postcolonial Theory: A Critical Introduction*, Australia: Allen & Unwin, 1998, 1; Ania Loomba, *Colonialism/postcolonialism*, London: Routledge, 1998, 231-45; Neil Larsen, "Imperialism, Colonialism, Postcolonialism," in *A Companion to Postcolonial Studies*, ed. Henry Schwarz and Sangeeta Ray, 2005, 46-48; Jay Maggio, "'Can the Subaltern Be Heard?': Political Theory, Translation, Representation, and Gayatri Chakravorty Spivak," *Alternatives* 32, no. 4, 2007, 419-43.

uzamında gedikler açmanın yoludur. James C. Scott'a göre ise doğrudan olmayan bu örtük direnişin adı gizli senaryodur ve tahakküm edenin kamusal senaryosuna karşı gizli senaryolar gündelik hayatın bir parçasıdır. İhlal, tüm bu mikro-politik yönelimlerin anahtar kavramıdır. Bu düşünürler, gündelik yaşam ve kültürel pratiklerden kaynaklanan ihlalleri, tahakküm altındaki gruplar tarafından geliştirilen mikro-politik göstergeler olarak yorumlarlar. Bakhtin'in karnaval kavramı hakkındaki tartışmaları ise bu politika biçiminin en tipik örneklerinden birini oluşturur. Karnaval etkinlikleri toplumda özgürleştirici bir etkiye sahip olduğu kadar iktidar kurumlarına karşı bir mikro-politikanın sınırlarını da genişletir. Karnaval meydanı, bedensel olanı özgürleştirir ve kolektif bir hareketin sanatsal deneyimini halkın gündelik yaşamıyla birleştirir. Bakhtin'e göre bu eylemler, iktidarın sembollerini tersine çevirir ve otoriter ve baskıcı olan her şeyden bir özgürleşme anlamına gelir. Bu çalışma De Certeau, Scott ve Bakhtin'in kavramsal repertuarlarından hareketle, söz konusu özgürleşmenin teorik zeminlerini tartışmaktadır.

Taktik ve Tahakküm Altında Söz

Michel De Certeau'ya göre sıradan gündelik yaşam siyasi tuzaklarla doludur.⁵ De Certeau, İspanyol sömürgecilerin yerli kabilelere karşı elde ettikleri "başarıda" derinden, içten gelen çatlaklar oluşmasına hangi anlaşılabilir durumun neden olduğunu incelemiş ve genelde egemen düzene boyun eğmiş olan, hatta boyun eğmekle kalmayıp bu düzeni kabul etmiş gözüken yerlilerin onlara dayatılan ritüelleri, düşünme biçimlerini veya yasaları sömürgecilerin bunların uygulanmasıyla elde etmeyi düşündükleri sonuçlardan çok daha farklı bir biçimde uygulamış olduklarını belirtmiştir.⁶ Bu yerliler, sömürgeci sistemden kendilerine dayatılanları, elinden bir türlü kurtulamadıkları dayatıcı sisteme yabancı göndermelere dayanarak, farklı hedeflere yönelik olarak kullanarak ve farklı uygulamalara tabi tutarak derin bir dönüşüme uğratmışlardır. Bu durum, madunların kendisine dayatılan aygıtları tersi yönde kullanma biçimlerine bir örnektir.

De Certeau'ya göre günlük yaşamın ayrıntılarında bunun gibi ilk bakışta fark edilmeyen ve tabi gruplar tarafından geliştirilen *taktikler* sayesinde, işleyişin yönünü saptıran yönelimler söz konusudur. Bu taktikler, otoritenin dayattıklarının tersine çevrilmesi ve farklı hedeflere yönelik kullanılması gibi şekillerde olabilir. Bu sayede insanlar, egemen düzeni kuşatma biçimlerinin

⁵ Timothy R Tangherlini, "Heroes and Lies: Storytelling Tactics Among Paramedics," *Folklore* 111, no. 1, 2000, 47.

⁶ Michael De Certeau, *Gündelik Hayatın Keşfi-I: Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları*, 45-46.

etkisini en aza indirmeyi amaçlar. Gündelik yaşam, toplumsal ilişkilerin dinamik bir şekilde üretildiği bir alandır. Bu taktiklerin önemi, sadece insanların egemen düzenin etkisini en aza indirmelerinin bir aracı olmasından değil, aynı zamanda, toplumdaki konumlarını ve ilişkilerini değiştirebilmesine olanak tanınmasındandır. Bu taktikler sayesinde insanlar, toplumsal ilişkilerin dinamik bir şekilde üretildiği bir alanda kendilerine yer edinebilirler.⁷

De Certeau, taktikleri stratejilere karşı geliştirilmiş ve güçler arasındaki ilişkileri değiştirmeye yönelik bir mücadele olarak tanımlar. Taktikler sadece ötekinin alanına sahiptir ve bu alana parça parça sızarlar.⁸ Taktik, mekânsız olduğu için zamana bağımlıdır ve sürekli olasılıkları yakalayarak kendini ayarlamak zorundadır.⁹ Taktikler, gündelik yaşamdaki iki karşıt kültürel eylem konumunu ifade ederek¹⁰ zayıflar tarafından kullanılırken, stratejiler ise bir mülkiyeti olmayan taktiklerin aksine, bir istek ya da erk öznesinin (ordu, işletme, kent, bilimsel kurum) yalıtılabilir olduğu oyun ya da hesaplaşmadır.¹¹ Bu bağlamda, taktiklerin gizli biçimlerini toprağın altından çekip çıkarmak, bize bir anti-disiplinin çerçevesini sunacaktır.¹²

De Certeau'nun *taktik* kavramı çerçevesinde tartıştığı zayıf grupların yani madunların tahakkümüne karşı politik stratejilerini, James C. Scott *tahakküm altında söz ve gizli senaryo* kavramlarıyla açıklar. Scott gündelik yaşamda direniş stratejileri üzerine yaptığı çalışmalarda, madunların örtük, sessiz ve fark edilmesi güç direniş stratejilerine odaklanmıştır.¹³ Scott, *gizli senaryo* kavramını toplumun düşüncelerini ve inançlarını etkileyen ancak doğrudan gözleminin ötesinde yer alan söylemleri nitelendirmek için kullanır.¹⁴ Sözel hünerler, savunmasız grupların toplumdan dışlanmış veya güçsüz konumda olduğu gizli senaryolarda, kendilerini ifade etme ve kendilerini duyurma yeteneklerini geliştirmeye yardımcı olabilirler.¹⁵ Bu hünerler, iktidarın gerçeklikleri olarak

⁷ Henri Lefebvre, *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, çev. Işın Gürbüz, İstanbul: Metis Yayınları, 2007.

⁸ Jon P Mitchell, "A Fourth Critic of the Enlightenment: Michel de Certeau and the Ethnography of Subjectivity," *Social Anthropology/Anthropologie Sociale* 15, no. 1 (2007): 99.

⁹ Certeau, *a.g.e.*, 54-55.

¹⁰ Carl G Herndl, "Tactics and the Quotidian: Resistance and Professional Discourse," *JAC* 16, no. 3 (1996): 461.

¹¹ Certeau, *a.g.e.*, 113-114.

¹² *A.g.e.*, 48.

¹³ Scott, *Tahakküm ve Direniş Sanatları: Gizli Senaryolar*; Scott, "Everyday Forms of Resistance," *The Copenhagen Journal of Asian Studies* 4, 1989, <https://doi.org/https://doi.org/10.22439/cjas.v4i1.1765>; Scott, *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance* (Yale University Press, 1985).

¹⁴ Scott, *Tahakküm ve Direniş Sanatları: Gizli Senaryolar*, 27.

¹⁵ *A.g.e.*, 191.

sunulan kamusal söylemlerle karşılaştırıldığında, daha az etkin olabilirler. Ancak bu gruplar, muhalefet etme ve kendini ortaya koyma yoluyla kamusal senaryoya nüfuz etmeyi denemekte ve bu yöntemleri kullanarak, "ilan edilmemiş ideolojik gerilla savaşı, söylenti, dedikodu, maskeler, dilsel hileler, metaforlar, örtmeceler, halk masalları, ritüel jestler ve anonimliğin dünyasına" ¹⁶ girmektedirler.

Bu tartışma aracılığıyla Scott, "siyaset" kavramının anlaşılma biçimini temelden değiştirerek madunların sıradan yaşamını siyasi meselelerin bir parçası haline getirdiğini belirtmiştir.¹⁷ Scott, madunların sıradan yaşamının siyasi meselelerle ilişkili olduğunu vurgulamış ve bu konuda yeni bir anlayış geliştirmiştir. Bu sayede, sıradan yaşamlarının siyasi meselelerle ilişkisi daha iyi anlaşılabilir ve bu grupların sesi daha gür duyurulabilir hale gelmiştir. Ancak yine de bu direniş biçiminde hiçbir şey açık değildir ve eylemler şifreli ve anlaşılmaz olmak üzere tasarlanmıştır.

Scott'a göre "anonimlik" bir *gizli senaryo* ve *tahakküm altında söz geliştirme* yöntemidir.¹⁸ Edward P. Thompson anonim tehdit mektupları üzerine yaptığı incelemede, anonim tehdit mektuplarının toplumda sosyal protesto için kullanılabilirliği ve aynı zamanda kişisel düşmanlık veya soygun amaçlı olarak da kullanılabilirliği anlatılmaktadır.¹⁹ Bu tür eylemler, imzasız mektup gibi anonim yöntemlerle yapılabilir ve aynı zamanda toprak sahipliği gibi kişisel bir konuda da olabilir. Dilin gerçekleri yansıtmaya görevi vardır, bu nedenle anlambilim, uygulama biliminden üstün tutulmalıdır. Bu bağlamda dilin gösterici işlevi, iletişim işlevinden daha önemlidir. Etkili dil kullanımı, kelime becerisi ve üstün konuşma yeteneği övgüye değerdir, ancak sadece ve sadece bu kelime ve cümleler işçi sınıfının politik iradesinin doğrudan ifadesi olması durumunda "boş konuşanlar" olarak bilinenler- yani sorumlu kelimelere yerine geçen etkili konuşmalar yapanlar- lanetlenir.²⁰ Scott'a göre bu tür eylem biçimleri tahakküm karşısında tabi grupların "gizlenmiş bir onur ve kendini ortaya koyma söylemi yürütmelerine"²¹ imkan sağlar. Scott bu söylemin temellerini kültürel pratiklerde bulur ve karnavalları *tahakküm altında söz* söylemenin etkin bir biçimi olarak örnek verir. Scott'a göre karnavalın en ilginç özelliği "sesi boğulan

¹⁶ A.g.e., 192.

¹⁷ Stellan Vinthagen and Anna Johansson, "Everyday Resistance: Exploration of a Concept and Its Theories," *Resistance Studies Magazine* 1, no. 1, 2013, 4.

¹⁸ Scott, a.g.e., 195-210.

¹⁹ E.P. Thompson, "The Crime of Anonymity," in *Albion's Fatal Tree: Crime and Society in Eighteenth-century England*, ed. Douglas Hay et al., New York: Pantheon Books, 1975, 255.

²⁰ Igal Halfin, "The Bolsheviks' Gallows Laughter," *Journal of Political Ideologies* 11, no. 3 (2006): 249, <https://doi.org/10.1080/13569310600923824>, <https://dx.doi.org/10.1080/13569310600923824>.

²¹ Scott, a.g.e., 191.

ya da bastırılan bazı şeylerin söylenmesine”²² olanak vermesidir. Scott’a göre “başka zamanlarda tehlikeli ya da toplumsal olarak bedeli yüksek olacak ret, karnaval sırasında onaylanır. Karnaval, en azından sözel olarak kişisel ve toplumsal ölçerin alındığı zaman ve yerdir”.²³

Michel De Certeau’ya göre, çoğu alışkanlık, tutum ve uygulamamız taktiktir. Güçlünün karşısında zayıfın başarıları, taktik olarak tanımlanabilir. Taktik, dayatılan sistemleri kullanmayı amaçlar. Bu, tarihsel yazgiya ve meşrulaştırılmış dogmalara karşı bir direniştir. Taktikler, başkasının oyununda ve mekanında, oyunu içten içe değiştirmeyi amaçlarlar. De Certeau’ya göre, başkasının oyununu bozmak ya da onun içinde oynamak için çeşitli yollar vardır. Bazı gruplar, inatçı, dirençli ve açıkçası ince taktikleri kullanarak bu hedeflere ulaşmaya çalışırlar. İçinde buldukları gruba ait olmadıklarından dolayı, başkaları tarafından oluşturulmuş güç ve temsil ağları içinde kendilerine yer aramak zorundadırlar ve bu ağlar içerisinde çözümler bulmaya çalışırlar.²⁴ Taktikler mekân kurallarına uymazlar ve tahakkümün sınırlarını ihlal ederler. Bunun yerine, taktikler daha çok içinde buldukları mekânsal düzeneği manipüle eder ve yolundan saptırırlar. Bu sayede, başkalarının kurallarını ve düzenini değiştirmeyi amaçlar ve kendi çıkarlarını güvence altına almaya çalışırlar.

James C. Scott’ın *tahakküm altında söz* olarak tanımladığı direniş biçimi De Certeau’nun *taktik* kavramıyla yakınlıklar gösterir. Scott’a göre, madunların politik yaşamının büyük kısmı ne açık kolektif meydan okuma yaparak iktidar sahiplerine karşı durma ne de tamamen hegemonik uysallık gösterme tarzından oluşur. Bu nedenle, madunların politik yaşamı çoğunlukla iki karşıt kutbun arasında kalır. Madunlar nadiren doğrudan karşı koyma şansına sahiptir ve bu fırsat yakalandığında da genellikle iktidar sahiplerine karşı açık bir meydan okuma oluşturmaya çalışırlar. Güçsüz olanların ihtiyaç duyduğu özdenetim ve dolaylı söz ya da hareketler, güçlü olanların daha az dizginlenen doğrudanlığı ile çarpıcı bir karşıtlık oluşturur.²⁵ Bu sayede, güçsüz olanlar, güçlü olanların daha az düşünceli davranışlarına karşı kendi düşünülmüş ve planlı tavırlarını sergileme şansına sahip olurlar. Ritüellerle ifade edilen söz oyunları, tabi grupların yalnızca öfkelerini denetim altına almalarına işaret etmez. Bunlar aynı zamanda kibarca laf sokma, tahakkümün gündelik yaşamdaki araçlarını ve

²² A.g.e., 237.

²³ A.g.e., 237.

²⁴ Michel De Certeau , *Gündelik Hayatın Keşfi-I: Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları*, çev. Lale Arslan Özcan. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2009, 88.

²⁵ James C. Scott, *Tahakküm ve Direniş Sanatları: Gizli Senaryolar*, çev. Alev Türker, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995, 191.

söylemlerini itibarsızlaştırma, kamusal senaryo içinde gizlenmiş bir onuru koruma ve kendini ortaya koyma imkanını verir. Bu sayede, tabii gruplar, toplum tarafından anlaşılabilir ya da küçümsenen duygularını ifade ederken daha saygın bir biçimde hareket ederek kendilerini daha iyi ifade edebilirler. Scott'a göre bu muğlak alanda ideolojik mücadelenin kalıplarını tam olarak betimlemek, gelişmiş bir *tahakküm altında söz* teorisi oluşturmayı gerektirecektir. Madunların geliştirdiği taktiklerin, yani ideolojik direnişin güvenlik nedeniyle nasıl kılık değiştirdiğini, sesini alçalttığını ve gizlendiğini incelemek gerekmektedir.

Buradan hareketle Scott'a göre karnavallar tahakküm altında söz teorisini anlamak açısından işlevseldir. Zira karnaval mekanları "tahakküm altında olmayan söylemin hüküm sürdüğü"²⁶ otorite-karşıtı alanlardır. Karnaval, tabiiyet ve gözetimin yarattığı gerilim altında yaşayan alt sınıflar için otoriteyi askıya almanın çeşitli biçimlerini gerçekleştirdiği bir rahatlatma alanıdır.²⁷ Bu sayede, alt sınıflar, karnaval sırasında otoriteyi askıya alarak kendilerini özgür hissedebilir ve bu sınıflarda bulunan bireyler sıradan yaşamlarındaki baskı ve kısıtlamalardan bir süreliğine kurtulabilirler. Tam da bu noktada edebiyat kuramcısı ve kültür tarihçisi Mikhail Bakhtin'in karnaval üzerine düşüncelerini *taktik ve tahakküm altında söz* teorisi üzerinden okumak mümkündür. Bakhtin'in karnavallar hakkındaki tartışmaları, taktik ile tahakküm altında sözün kültürel bir eylem alanında nasıl iç içe geçtiğini göstermektedir.

Karnavalesk Beden, Kahkaha ve İhlal

Halk kültüründe önemli bir yere sahip olan, genellikle toplumun bir arada olma, eğlenme ve geleneklerini kutlama fırsatı sunan karnaval günleri, çeşitli törenler, oyunlar, yarışmalar, kostümler ve müziklerle kutlanır ve kamusal alanda güçlü bir konumu olmayan halk kesimlerinin eğlencesine açıktır. Karnaval sırasında insanların mekân ve zamanla ilgili anlayış ve deneyimleri değişir. Bu durum diğer zamanlarda ve mekanlarda yasaklanan aktivitelerin yapılmasına olanak sağlamla kalmaz, aynı zamanda rızayı üreten ahlaki ideolojinin etkisizleşmesini sağlar. Bu yönüyle karnavallar, katılımcıların "sıra dışı" davranışlarına ortam sağlayabilir ve bazen de otoriteler tarafından "yasadışı" olarak görülen eylemlere ve hareketlenmelere yol açabilir. Öyle ki

²⁶ A.g.e., 239.

²⁷ A.g.e., 239.

Peter Burke, Avrupa'da halk ayaklanmalarının çoğunlukla karnaval günleri sırasında gerçekleştiğini söylemektedir.²⁸

Karnaval ve *karnavalesk* kavramı Mikhail Bakhtin'in "Rabelais ve Dünyası" isimli kitabında Orta çağ ve Rönesansta çeşitli eğlence yaşamlarını ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. Bu kavramlar aynı zamanda tarihçiler ve sosyologlar tarafından popüler sosyal ve kültürel uygulamalar içindeki kuralları, normları ve beklenen davranışları aşan isyancı öğeleri vurgulamak için kullanılmıştır.²⁹ Bakhtin'e göre, karnaval, Orta çağ ve Rönesans döneminde resmi Kilise bayramlarının yanı sıra gerçekleşen bir tür kutlamadır. Bakhtin, bu resmi olmayan bayramların popüler kültürün önemli bir yönü olduğunu ve toplumsal düzenin geçici bir tersine çevrilmesini temsil ettiğini düşünmektedir. Bakhtin'e göre karnavallar, kahkaha etrafında örgütlenen adeta halkın ikinci bir hayat yaşadığı şenlikli bir hayattır ve katılımcıları için neşeli ve canlı bir deneyimdir.³⁰ Karnaval sadece tüketim için bir eğlence formu değil, aynı zamanda bedensel davranışları düzenleyen normal kuralların gevşetildiği, özgürlük havası yaratan sıra dışı bir zamandır. Kahkaha, otoritenin direnç göstergesi olarak görülür ve karnaval günlerinde aşırı tüketim, perhiz günlerinin kısıtlamalarını yıkmak için bir yöntemdir.³¹

Karnavallarının bu özgürleştirici potansiyeli düzen karşıtı halk ayaklanmalarına uygun bir zemin hazırlayabilmektedir. Emmanuel Le Roy Ladurie, "Romans Karnavalı: Mumlar Bayramı'dan Küller Çarşambası'na: 1579-1580" adlı eserinde, Fransa'nın Dauphine bölgesinde 1579-1580 yılları arasında yaşanan bir karnavalda köylülerin tepkisinin nasıl radikalleştiğini anlatmaktadır.³² Ladurie, bu olayı inceleyerek, köy halkının iktisadi durumu, sosyal yapısı ve dini inançları gibi faktörlerin bu olayı nasıl etkilediğini araştırmıştır. Ladurie'nin bu eseri, tarih yazımında yeni bir yaklaşımın temsilcisi olmuş ve bu eser, mikro-tarih yazımının önemine dikkat çekmiştir. Eserde, sıradan bir karnavalın etkili bir köylü ayaklanmasına nasıl dönüştüğü bu çalışmada detaylı bir biçimde anlatılır. Ladurie'nin çalışmasına göre karnavallar olmayan bir şeyi icat etmezler, daha çok varolan eşitsizliklerin ve

²⁸ Peter Burke, *Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü*, çev. Göktuğ Aksan, Ankara: İmge Yayınları, 1996, 231.

²⁹ Darren Webb, "Bakhtin at the Seaside: Utopia, Modernity and the Carnavalesque," *Theory, Culture & Society* 22, no. 3, 2005, 121, <https://doi.org/10.1177/0263276405053724>, <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0263276405053724>.

³⁰ Bakhtin, *Rabelais ve Dünyası*, 34.

³¹ Bakhtin, *Karnaval'dan Romana: Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar*, çev. Cem Soydemir İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001, 99.

³² Emmanuel Le Roy Ladurie, *Romans Karnavalı: Mumlar Bayramı'ndan Küller Çarşambası'na 1579-1580*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul: İmge Kitabevi, 2002.

tahakkümün yarattığı rahatsızlıkların ilk fırsatta nasıl karşıt bir kolektif eyleme dönüşebileceğini gösterirler. Sembolik tersine çevirmeler radikal bir direnişe dönüşebilir çünkü hiyerarşinin aşılabilir olduğu dair kanıksanmış duygu alt üst olmuştur. Nitekim Peter Stallybrass ve Allon White, karnaval ve karnavaleskin politik olarak (1) resmi kelimeler ve hiyerarşilerin güçlü, halkçı, eleştirel tersine çevirilmesi; (2) hiyerarşik derece, ayrıcalık, norm ve yasakların askıya alınması; (3) olumlu bir aşağılama ve aşağılanma ve yaratıcı saygısızlık tutumu; (4) sosyal yapıların geçici olarak yeniden metinleştirilmesi ve bu yapıların "yapmacık" temellerinin ortaya çıkmasını sağlaması açısından önemli olduğuna vurgu yaparlar.³³ Karnaval eğlencesinde tersine çevirmelerle "alay" konusu haline getirilen iktidar sembollerinin yarattığı "koru duvarı" ortadan kalkar ve direniş için uygun ortam ve politik duygu yakalanır.

Bakhtin'e göre, karnaval, toplumda bulunan düzen ve kuralların geçici olarak yıkılmasını ve tersine çevrilmesini içerir. Bu, özellikle sıradan insanların, kuralların ve düzenin ötesine geçme ve sıra dışı davranışlarda bulunma olanağı verir. Karnaval alanlarında tabi gruplar, yani "madunlar", genellikle bu tür etkinliklerde yer alır ve çeşitli taktikler kullanırlar. Bunlardan biri olan "kahkaha", insanları gülümsetmek ve eğlendirmek için kullanılır. Sembolik alt-üst ediş eylemleri ise, genellikle toplumda bulunan değerlerin ve kuralların özel olarak hedef alındığı ve tersine çevrildiği eylemlerdir. Örneğin, karnaval alanında bir madun grubu, bir yerel yönetimin sembollerini tersyüz ederek onların yerine geçebilir. Bu tür etkinlikler, insanların düzen ve kurallarını sorgulamalarına ve yeniden düşünmelerine yardımcı olabilir.

Hıristiyanlıkta Paskalya öncesinde gerçekleştirilen önemli ritüellerden biri olan Deliler Bayramı, gibi karnavallarda, insanlar kilise hiyerarşisine karşı alay eden veya onları tersyüz eden sembolik eylemlerde bulunurlar. Ancak, Bakhtin, bu tür etkinliklerin sadece olumsuz ve alaycı öğelerden oluşmadığını aynı zamanda, bedensel yeniden teşekkül ve yenilenme temasını da içerdiğini vurgulamıştır.³⁴ Bu tema, insanların bedenlerinin yeniden doğuşunu ve yenilenmesini simgeler ve Paskalya'nın muzafferane temasıyla ilişkilidir. Gülmek de bu tür ritüellerde önemli bir rol oynar. Bakhtin'e göre, gülmek, insanın "ikinci doğasını" simgeler ve resmi kült ve ideolojiler tarafından ifade edilemeyen bedensel alt bölgeyi temsil eder.³⁵ Bu, insanların düzen ve kuralların ötesine geçme ve sıra dışı davranışlarda bulunma olanağı verir.

³³ Peter Stallybrass and Allon White, *The Politics and Poetics of Transgression*, New York: Cornell University Press, 1986.

³⁴ Bakhtin, *Rabelais ve Dünyası*, 103.

³⁵ A.g.e., 103.

Karnaval, insanlar arasındaki eşitlik, dürüstlük ve samimiyeti sağlamaya yönelik bir dil ve iletişim biçimidir.³⁶ Karnaval, insanların birbirlerine karşı dürüst, samimi ve eşit bir şekilde iletişim kurmalarını sağlar ve bu sayede farklı kültürler, dil ve değerler arasındaki farklılıkları bir arada yaşamasına yardımcı olur.³⁷ Karnaval ayrıca insanların birbirleriyle daha fazla eğlenme, keyif alma ve rahatlatma amacıyla iletişim kurmalarına olanak tanır.³⁸ Bu nedenle, karnavalın en önemli özelliği, insanlar arasındaki iletişimi ve etkileşimi artırmaya yönelik bir dil ve iletişim biçimi olmasıdır. Bakhtin, eserlerinde "kahkaha" kavramını, insanların birbirlerine karşı dürüst, samimi ve eşit bir şekilde iletişim kurmalarını sağlayan bir dil ve iletişim biçimi olarak görür. Bu açıdan kahkaha, insanların dil ve bedenlerini kullanarak iletişim kurma ve birbirleriyle ilişki kurma biçimidir.

"Kahkaha" kavramının tarihsel okumasını da yapan Bakhtin, kavramın Antik Yunan'da da sembolik bir anlama sahip olduğunu belirtir. Bakhtin'e göre Antik Yunan'da kahkaha, insanlar arasında eşitlik, dürüstlük ve samimiyet sağlamaya yönelik bir dil ve iletişim biçimi olarak kullanılmıştır. Modern dönemde ise kahkaha, insanlar arasında daha fazla eğlenme, keyif alma ve rahatlatma amacıyla kullanılmaktadır. Karnaval ve kahkaha arasındaki ilişki, genellikle eğlence ve zaman geçirme amaçlı bir etkinlik olan karnaval sırasında insanların kahkaha atması ve eğlenmesidir. Karnaval, bir çeşit tören veya festival olarak düzenlenir ve genellikle müzik, dans, gösteri ve süslü kostümlerle kutlanır. Bu tür etkinlikler, insanların stres ve endişelerini atmalarına yardımcı olur ve var oldukları dünya içerisinde simgesel yeni bir dünya yaratmalarına imkan tanır. Bu nedenle kahkaha atma ve eğlenme, karnaval etkinliklerinde sıkça görülen bir davranıştır. Karnaval, insanların sıradan yaşamlarından ayrılıp, kendilerine özgü bir kimlik yaratmalarını ve bu kimliklerin içinde eğlenme fırsatı bulmalarını sağlar. Maskeler ve süslü kostümler sayesinde, insanlar kendi kimliklerinden ve normatif sınırlarından ayrılıp, bir süreliğine başka bir kişilik olarak yaşayabilirler. Bu, insanların kurulu düzeni ve toplumsal normları geçici olarak unutmalarına ve kendilerine özgürlük alanı vermelerine yardımcı olur. Karnaval etkinlikleri aynı zamanda insanların düşüncelerini ve fikirlerini ifade etmelerine de izin verir. Bu yüzden, karnaval "kimliklerin maskelendiği bir kahkaha ile bütünleşerek kurulu düzene karşı geçici bir tavır almayı sağlar".³⁹

Bakhtin gibi Charles Baudelaire de gülmeyi, kendi kimliklerinden ayrılarak başka bir kişilik olarak yaşama fırsatı bulmalarına yardımcı olan bir

³⁶ Bakhtin, *Rabelais ve Dünyası*, 283.

³⁷ A.g.e., 314.

³⁸ Bakhtin, *Karnavalın Roma: Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar*, 88.

³⁹ Emre Işık, *Beden ve Toplum Kuramı*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1998, 85.

etkinlik olarak da görür ve insanları mutlu ve rahatlatan bir etkisi olduğuna inanır. Baudelaire'e göre, gülme insanların kurulu düzeni ve toplumsal normları geçici olarak unutmalarına ve kendilerine özgürlük vermelerine yardımcı olur. Gülmeyi, "genellikle delilere özgü bir şey"⁴⁰ olarak tanımlaması gülmeye karnavalesk bir vurgu katmaktadır. Normatif olanın grotesk tutum içinde aşındırılması, delilik ve kahkahayı birbirine iliştiren hattır. Rabelais'i en çok etkileyen⁴¹ antik yazarlardan biri olan Hipokrates, Demokritos'un deliliğinin kaynağını araştırmak için onu tedavi etmek istediğini belirten bir olayı aktarır. Aralarında geçen diyaloga göre Demokritos'un deliliğinin kaynağı, insanların ölçsüzlüklerine, iğrenç ve sefil davranışlarına ve sağduyudan yoksun hayallerine gülme ve alay etme eğilimi olarak tarif edilmektedir.⁴² Elbette grotesk gerçekçilik, antik yazının sanat kanonlarına göre, beden anlatımının gerçeğe uygun olmayan, abartılı ve korkunç bir şekilde yapılması anlamına gelir.⁴³ Antik Yunan sanatı kanonu, bedenin güzelliği, uyumu ve adaletine önem verirken, grotesk gerçekçiliğin beden kavramı ise, bedenin daha çirkin, dengesiz ve kusurlu öğelerini vurgular. Bu, antikitenin edebiyat ve sanat kanonuyla çelişir ancak Rönesans döneminde ortaya çıkan estetik anlayışın temelini oluşturmuştur. Orta çağ toplumlarında, özellikle kilise tarafından yönetilen toplumlarda, kahkaha ve gülme, belli bir düzen ve düzeni bozma potansiyeline sahiptir. Örneğin, kilise tarafından yasaklanan veya azami düzeyde yasaklanan konular hakkında gülmek, toplumun düzenine ve kilise yönetimine meydan okumak olarak algılanabilir ve bu yüzden yasaklanabilirdi.

Deliler bayramının bu yönüne dikkat çeken Harvey Cox, "The Feast of Fools: A Theological Essay on Festivity and Fantasy" isimli çalışmasında, kilise törenlerinin ve eğlencelerinin tarihsel olarak nasıl değiştiğini ve bu değişimin kilise ve toplum üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu incelemektedir.⁴⁴ Kilise törenlerinden en önemlisi de Avrupa'nın bazı bölgelerinde, "Deliler Bayramı" olarak bilinen kutlamalardır. Bu renkli etkinlik, genellikle ocak ayının ilk günlerinde kutlanırdı ve sıradan dindar rahipler ve ciddi kent sakinleri, seksi maskeler giyer, tuhaf şarkılar söyler ve genel olarak aşırı eğlence ve sözlerle kutlama yaparlardı. Rahipler yüzlerini boyar, üstlerinin elbiselerini giyer ve kilise ve mahkeme ritüellerini alaya alırlardı. Bazen bir Sahte Kral veya Genç Rahip seçilerek etkinlikleri yönetirdi. Bazı yerlerde, Genç Rahip kilisenin resmi

⁴⁰ Charles Baudelaire, *Gülmenin Özü*, çev. İrfan Yalçın, İstanbul: İris Yayınları, 1997, 4.

⁴¹ Bakhtin, *Rabelais ve Dünyası*, 386.

⁴² Hipokrates, *Gülmeye ve Deliliğe Dair*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay Ankara: Ayraç, 1997, 62-65.

⁴³ Bakhtin, *Rabelais ve Dünyası*, 56.

⁴⁴ Harvey Cox, *The Feast of Fools: A Theological Essay on Festivity and Fantasy*, Cambridge: Harvard University Press, 1962.

kurban törenlerini alaya alırdı (parody mass). Deliler Bayramı'nda, alay edilmeyecek ya da eleştirilmeyecek hiçbir gelenek ve kişi bulunmazdı.⁴⁵ Orta çağın katı kilise doktrini zor üzerine kurulu katı ve öngörülebilir bir ahlak anlayışına sahiptir.⁴⁶ Öyle ki Deliler Bayramı tanrıyı rahatsız eden, piskoposluk onuruna aykırı davranışların sergilenmesi nedeniyle Kilise genel meclisleri tarafından yasaklanmış⁴⁷, ancak bu yasaklamaların uygulanmasının zor olduğu ve halk arasında yasağa uymamanın sıkça görüldüğü de bir gerçektir.⁴⁸ Ayrıca, Deliler Bayramlarının her yerde ve her zamanda aynı şekilde gerçekleşmeyen kutlamalar barındırdığı da unutulmamalıdır.⁴⁹ Bu ritüeller esasında, insanların tarihi olayları ve kutsal kişileri kutlamaya yönelik olarak tasarlanmıştır. Örneğin İsa'nın doğumu, Bastille'in düşüşü, Bağımsızlık Bildirisi, Makkabi Yahudilerin isyanı, askerlerin ölümleri, emek hareketinin mücadelesi gibi.⁵⁰ Halk eskiden beri taşıdığı antik inançları da kolayca terk etmez. Hayatın derin köklerine yerleşmiş alışkanlıklar, içgüdüler yöneticilerin yasaklarına rağmen yaşarlar.⁵¹ Bu alışkanlıklar ve içgüdüler geçmişe karşı nefreti barındırdığı kadar şimdi olana karşı da duygular barındırır. Nefret duygusu, genellikle en kolay ulaşılabilecek hedefler üzerinde yoğunlaşır, yani toprak, toplum ve hatta insan vücudu. Bu hedefler, geçmişimizi ve onunla imkansız bir şekilde bağlantımızı hatırlatırlar ve bu nedenle geçmişe karşı nefret duygusunun hedefi olabilirler. Bu nefret duygusu yeterince güçlenirse, insanlar toprağı yıkmak veya vücuda işlemek gibi eylemlerde bulunabilirler.⁵² Dolayısıyla iktidarın sembollerinin yeniden üretildiği ritüellerin aynı zamanda tam da bunları aşındıran potansiyelleri barındırması, madunların kültürel eylem politikasının gramerini oluşturabilir.

Gülme yalnızca normatif kısıtlamaların ihlali değil üretken bir duygunun ifadesidir. Meseleyi buradan okuyan Henri Bergson, gülmenin insanların yaratıcılık ve esnekliklerinin bir ifadesi olduğunu iddia eder. Bergson'a göre, insanlar zorunlu bir şeyin zorunluluk ötesine geçtiğini anladıklarında gülerler. Bu, bir şeyin iki ayrı anlam taşıyabilmesi durumunda ortaya çıkar. Toplumsal hayatın törensel tarafı, insanların belli durumlar ve

⁴⁵ Cox, *a.g.e.*, 3.

⁴⁶ Süleyman Turan, "Kutsal Aptallık ve Aptallar Festivali - Orta Çağ'da Bir Dini Festivalin Betimsel Analizi," *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18, no. 36 (2019): 576, <https://doi.org/https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.542022>.

⁴⁷ Max Harris, *A New History of The Feast of Fools*, United States of America: Cornell University Press, 2011, 3.

⁴⁸ A.g.e., 210.

⁴⁹ A.g.e., 5.

⁵⁰ Cox, *a.g.e.*, 30.

⁵¹ E.K. Chambers, *The Mediaveval Stage Vol I*, London: Oxford University Press, 1903, 95.

⁵² Cox, *The Feast of Fools: A Theological Essay on Festivity and Fantasy*, 40.

olaylar için tüm resmiyetlerini ve ciddiyetlerini zihinlerinde tutmalarına dayanır. Bu taraf, insanların belli bir toplumun değerlerine, normlarına ve geleneklerine uygun bir şekilde davranmalarını ve bu davranışlarını belli bir tören ya da merasimle simgeleştirmeyi amaçlar. Fakat bu törenler ve merasimler, insanların hayal gücü tarafından kopardığında, ciddiyetlerini yitirirler ve gizli bir gülünçlük barındırırlar.⁵³ Gülme, insanların isyan ettiği kaçık bir biçim olarak tarif edilebilir. Komedi, insanların isyan ettiği kaçık biçimlerden biridir ve gülmek sistemdeki çatlakları ve gücün saklı ya da daha ince bir şekilde meydan okunduğu yolları ortaya çıkarır.⁵⁴ Komik olan trajik olandan daha fazla umudu ateşlediğinden, adil bir dünya için verilen mücadelede daha fazla katılıma yol açar, mücadeleyi kiteselleştirir, mücadeleye katılmaya çağırır.⁵⁵

Geçmişteki çağları çözümleme çabası sırasında, sıklıkla resmi ideologların sözlerine inanmak zorunda kalınmaktadır. Bu durum, halkın sesine ulaşılamamasına ve saf, karışmamış ifadesini bulup deşifre edememize yol açmaktadır.⁵⁶ Grotesk imge, dönüşüm sürecini yansıtan bir fenomen olup, zaman ve değişim ile ilişkisi nedeniyle önemlidir. Bu imge, dönüşümün önceki ve sonraki aşamalarını içerir ve zamanın algısı ve deneyimlenişi ile ilgili olarak binlerce yıllık bir gelişime sahiptir. Özellikle ilkel dönemlerde, zaman döngüsel olarak verilir ve grotesk imgeler doğal ve biyolojik hayatın döngüsüyle ilişkilidir. Ancak, zaman ve değişim algısı genişleyerek derinleştğinde, grotesk imgeler tarihsel fenomenleri de kapsamaya başlar ve Rönesans döneminde tarihsel değişime yönelik bir sanatsal ve ideolojik ifade aracı haline gelir.⁵⁷ Bakhtin, Orta çağların popüler kültürü üzerine yaptığı çalışmalarda, kültürü vücut delikleri ve vücut fonksiyonlarına odaklı bir 'grotesk gerçekçilik' olarak göstermektedir ve bu yüzden madunun bedenine odaklı, ondan hareket eden tabandan bir bakış açısını yansıtır.⁵⁸

Bakhtin'in karnavalesk eylem teorisi aynı zamanda bir beden politikasıdır. Halk kültüründe bedenin komedi kaynağı olarak nasıl kullanıldığını inceleyen Bakhtin'e göre bazı bedensel davranışlar -osurmak, dışkılamak ve burunlarını karıştırmak gibi- halkın "alçak" bir biçimde bedenini kullanmasının bir aracıdır. Bu tür beden hareketleri ve davranışları, genellikle

⁵³ Henri Bergson, *Gülme: Gülünçün Anlamı Üzerine Deneme*, çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, 33.

⁵⁴ Donna M. Goldstein, *Laughter Out of Place: Race, Class, Violence, and Sexuality in a Rio Shantytown*, University of California Press, 2013, 5.

⁵⁵ Cox, *The Feast of Fools: A Theological Essay on Festivity and Fantasy*, 144.

⁵⁶ Bakhtin, *Rabelais ve dünyası*, 509.

⁵⁷ A.g.e, 52.

⁵⁸ A.g.e., 53-57.

resmi ve otoriter olan sınıf kültürü tarafından yasaklanmış veya sindirilmiş olabilir, ancak halk kültüründe bunların kullanımı sıradan ve hatta genellikle komiktir. Sınıf kültürünün resmi ve otoriter yönlerinden olan şiddet, yasaklar ve sınırlamalar, korku ve sindirme öğelerini içerirler. Bu öğeler, özellikle Orta Çağ'da hüküm sürmüştür. Ancak, gülme ve normatif olanı hiçe sayan bedensel davranışlar bu baskıyı alt eder çünkü hiçbir engelleme veya sınırlama tanımazlar. Gülmenin diline, şiddet ve otorite gibi kavramların kullanımı sokulamaz.⁵⁹

Kahkaha gibi mizahın dışavurumları coşku dolu sesleri içerdiğinden bedensel hazdan ayrı tutulamazlar. Gülme gibi "aşırı" bedesel davranışlar da performatiftir ve bu performansların dilsel ve sembolik etkileşimi, bastırma ve direniş için kullanılan sosyokültürel mekanizmaları yansıtmaktadır.⁶⁰ Kahkaha, beden bir ifade biçimidir ve karnaval kültüründe sıklıkla kullanılır. Karnaval, yılın belirli bir döneminde yapılan bir tören ve eğlence olarak kabul edilir ve genellikle yasaklanan ya da ciddiye alınmayan davranışların serbestçe yapılabildiği bir ortam yaratır. Bu nedenle, kahkaha ve beden karnaval kültüründe kullanımı, genellikle ihlal olarak değerlendirilebilir, çünkü bu davranışlar genellikle normları ve sınırlamaları ihlal eder. Ayrıca, kahkaha ve beden karnaval kültüründe kullanımı, yasaklandığı ortamlarda beden aşırı göstergelerinden biri olarak da görülebilir. Performans, sosyokültürel mekanizmalar ve direniş gibi kavramlar da bu bağlamda kullanılabilir.

Kahkaha, Orta Çağ'da yasaklanmış ve kilisenin kutsal olana saygısızlık olarak gördüğü bir davranış olarak kabul edilmiştir. Ancak, kahkaha ve beden karnaval kültüründe kullanımı aynı zamanda bir tür direniştir, çünkü bu davranışlar genellikle resmi ve otoriter olan sınıf kültürü tarafından yasaklanmış veya sindirilmiş olabilecek olan davranışlardır. İktidar, tahakkümünü kurduğu yerden yani bedenden yanıt almaktadır.⁶¹ Karnaval meydanında, bayramlarda ve karnavalesk eğlence edebiyatında, bu bedensel direniş formlarının en önemli aracı olan kahkaha geniş bir yer bulmuş ve insanların özgürleştirici yönelimler bulmasına imkan tanımıştır.

⁵⁹ Bakhtin, *Karnaval'dan Romana: Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar*, 110.

⁶⁰ Dianna C. Niebylski, *Humoring Resistance: Laughter and the Excessive Body in Latin American Women's Fiction*, ed. Jorge J. E. Gracia and Rosemary Geisdorfer Feal, SUNY Series in Latin American and Iberian Thought and Culture, State University of New York Press, 2004, 11.

⁶¹ Murat Arpacı, *Biyo-iktidar ve Karnavalesk Beden: Foucault ve Bakhtin'in Beden Kavramsallaştırmalarının Karşılaştırılması*, MSGSÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011, 148-151.

Karnaval meydanları, “egemen hakikatten ve kurulu düzenden geçici bir özgürleşmenin”⁶² yaşandığı ve “tüm hiyerarşik rütbelerin, ayrıcalıkların, normların ve yasakların askıya alındığı”⁶³ eylemleri gerçekleştirme imkanı sunar. Karnaval sırasında katılımcılar, otoriteyi askıya alarak kendilerini özgür hissedebilirler ve bu sınırlardan bir süreliğine kurtulabilirler. Böylece, karnaval meydanları, toplumun farklı kesimlerinin geçici bir özgürlük alanı olabilir. Karnaval, toplumdaki norm ve kuralların geçici bir süre için askıya alınmasını sağlayan bir etkinliktir. Bu sayede insanlar, özgürlüğü deneyimleme, kendi varoluşunu ortaya koyma ve aktif bir fail olma imkanı bulurlar. Buradaki özgürleşmenin kolektif doğası hızla iktidar karşıtı bir seyir izleyebilir ve karnaval mekanı, kusursuz bir ihlal mekanı ve tahakkümün parodilerinin yapıldığı bir tiyatro sahnesi haline gelir. Karnaval sırasında, toplumun yapılmasını hoş görmediği, saçma bulduğu ya da yasakladığı bazı davranışlar da yapılabilir. Bu yüzden, karnaval eşsiz bir dünya olarak kendini ifade eder ve insanlar kendi varoluşlarına hiç olmadığı kadar yaklaşabilirler.

Bu bağlamda Bakhtin’in çalışmalarına baktığımızda tabii grupların *taktiklerinin* ve *gizli senaryolarının* yeşerdiği en önemli alanın *karnavallar* olduğunu görüyoruz. Bakhtin’e göre karnaval kültürü, tahakküm altındaki gruplar için egemen normları ihlal etme imkanı sağlayan kültürel ve politik pratiklerdir. Kültür tarihi içinde karnaval günleri kimi zaman karnaval meydanının sınırlarını aşarak, tüm şehre yayılan iktidar karşıtı bir harekete neden olabilmıştır. Bakhtin’in karnavalesk düşüncesi, iktidar mekanizmalarını kültürel pratikler üzerinden altüst eden bir mikro direniş çerçevesi sunar. Karnavallarda tabi gruplar; kahkahalar, aşırılıklar, hayaller, bedensel performanslar, alegoriler, şakalar ve müzikler ile iktidar sembollerini alt-üst edebilirler.

Otoritenin Bedeni ve Sembolik Alt-üst Ediş

Sivil itaatsizlik gibi demokratik direnişlerle ilgilenenler için, tarihsel bir inceleme bizleri ister istemez karnavallardaki protestolarının dünyasına götürür. Örneğin, Antik Roma’da düzenlenen Saturnalia festivali, erken Hristiyanlık, Orta çağ ve Rönesans dönemlerinde karnaval festivallerine ilham veren bir öncüdür ve mevcut toplumsal rollerin geçici olarak tersine

⁶² Mikhail Bakhtin, *Rabelais ve Dünyası*, çev. Çiçek Öztekin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları 36.

⁶³ A.g.e., 36.

döndürüldüğü ve kamusal davranışların, normal kısıtlamalarının geçici olarak rahatlatıldığı hatta tersine çevrildiği bir dönemi anlatır.⁶⁴

Bu direniş kültüründe insan bedeni ve siyaset arasındaki ilişkiler sıkça vurgulanmaktadır. Bedenin siyasi kodlaması, metinden metine değişmektedir. Bu metinlerde hükümdar zaman zaman baş, kalp, ruh ve hatta tüm beden olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁵ Otoriter bir yapının bedeni ve sembolik anlamı, özellikle toplumsal tarih ve cinsiyet düzlemi gibi farklı bağlamlar içerisinde farklılaşabilir ve yeniden yorumlanabilir. Bu yeniden yorumlama, insanların eski tarihi devrimci bir biçimde değiştirme çabası olabileceği gibi, aynı zamanda insanların mevcut koşullarını yeniden yorumlamaya ve onları daha iyi anlamaya çalışmalarını da ifade edebilir. Ancak bu iki anlamda da otoriteye karşı mücadele, direniş veya yenilgiyle, otoriter ve dogmatik olarak algılanma ölçüsü ise gerçek ve yalan arasındaki ayrımın ne denli vurgulandığı ile ilgilidir. Genel olarak, "söylem" terimi insanların fikirleri nasıl iletildiği ve değiştirdiği yolları, "otorite" terimi ise belirli bir bağlamda bir kişi veya grup tarafından sahip olunan güç veya etkiyi ifade eder. Bu kavramların birbirleriyle nasıl kesiştiği veya etkileştiği, özel koşullara ve daha geniş bir toplumsal ve kültürel bağlamın koşullarına göre değişebilir.⁶⁶

Otorite ile ihlalin, tahakküm ile kaçışın, tarih ile şimdinin bir yüzleşme alanı olarak karnaval, resmi otoritenin etkisi dışında, özgürce ifade edilebilen söz ve düşüncelerin ifade edildiği, insanların ortak işlevlerini paylaştığı, kimsenin diğerlerinden daha yüksek bir statüye sahip olmadığı, bireylerin endişe etmeden rahatça gevşeyebildiği ve herhangi bir şekilde sınırlandırılmamış veya kontrol altında tutulmamış bir alandır.⁶⁷ Bu alanın ana simgesi olarak karnaval gülüşü, bedensel espriler, düşük bedensel işlevler ve küfürbaz jestler aracılığıyla canlı ve tam sesli hale getirilen bir tür gülüştür. Bu tür bir gülüş, dogmatizmden, fanatizmden, didaktizmden ve duygusallıktan arındırır ve bu nedenle toplumda özgürlük ve eşitlik ilkelerine uygun olarak, herhangi bir şekilde sınırlandırılmamış veya kontrol altında tutulmamıştır. Karnaval, bir toplumda eşitlik ve özgürlük ilkelerine uygun olarak düzenlenen bir oyundur ve katılımcılar hem oyunculuğa hem de seyirci olmaya eşit şekilde katılırlar. Karnaval sırasında, herhangi bir kural, kanun, yasaklama veya toplumsal rütbe gibi ayrımlar bulunmaz ve insanlar arasındaki uzaklıklar da

⁶⁴ M. Lane Bruner, "Carnavalesque Protest and the Humorless State," *Text and Performance Quarterly* 25, no. 2 (2005): 138-39, <https://doi.org/10.1080/10462930500122773>.

⁶⁵ Jonathan Gil Harris, "The Incontinent Body Politic: Authority and the Boundaries of Organic Political Metaphor in the English Renaissance", University of Sussex, 1990, 9-10.

⁶⁶ Craig Brandist, *Bahtin ve Çevresi: Felsefe, Kültür ve Politika*, çev. Cem Soydemir, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2011, 140.

⁶⁷ Scott, *Tahakküm ve Direniş Sanatları: Gizli Senaryolar*, 239.

ortadan kalkar. Bu nedenle, karnaval, insanlar arasındaki eşitlik ilkesine uygun olarak düzenlenir ve tüm katılımcılar eşit şartlar altında oyunculığa ve seyirci olmaya katılırlar.⁶⁸ Karnaval, eşitlik ilkesine uygun olarak düzenlenen bir toplumsal etkinliktir ve bu nedenle katılımcıların tümü eşit şartlar altında oyunculığa ve seyirci olmaya dahil olabilir. Karnaval dünyasında, herhangi bir sosyal sınıf ayrımı yoktur ve tüm katılımcılar, kastları ve yaşları ne olursa olsun birbirine eşittir.⁶⁹

Bakhtin, karnaval bedenini profanasyon, çoğulculuk ve ölümün inkarıyla tanımlar. Bu bedenin sürekli değişkenliği, kurtuluşu vaat eden dinamikliği ve kendini yıkarak yeniden ortaya çıkaran yaratıcılığıdır. Ölüm ve diriliş, değişim ve yenilenme gibi sembollerle eşleşir. Bakhtin'in arzuladığı şey, resmi ideolojiyi hedef alan ve popüler kültürü değerlendiren yeterince güçlü tam bir kahrkahahtır. Onun iddia ettiği şey, kahrkahanın toplumsal ve hatta koro gibi olmasıdır ve bu koro, evrenselliğe, resmi, ciddi ve monosemik her şeye kesin bir zıtlıkta olan bir gülüştür.⁷⁰ Karnaval sırasında meydanlarda ve sokaklarda toplanan kalabalık, kuru bir kalabalık değil, kendi yöntemlerine göre örgütlenmiş bir halkın somut varlığıdır. Karnaval, var olan baskıcı sosyoekonomik ve siyasal örgütlenmelerin dışında, onlara karşıt bir etkinlik olarak görülür ve bu nedenle kalabalık, kendi yöntemlerine göre örgütlenir. Bu etkinlik, insanların kendi yöntemlerine göre örgütlenmesini ve kendi yöntemleriyle özgürce ifade etmelerini sağlar. Karnaval sırasında kalabalıkta bedenler arasında oluşan temas nedeniyle, bireyler kolektivitenin ayrılmaz bir parçası olarak kendilerini hisseder ve halk kitlesinin bedeninin bir uzvunu temsil ederler. Karnavalesk etkinlikler, dilin simgesel etkileşim olarak kavramsallaştırılması üzerine kuruludur ve dilin, görünüş ve gerçeklik, potansiyel ve gerçek arasındaki çelişkileri ifade etme yeteneğine sahiptir.⁷¹ Karnaval sırasında insanlar günlük dünyayı sembolik/ütopik bir dünya ile değiştirirler. Dolayısıyla karnaval, arzu edileni gerçekleştirme çabasıdır.

Mary Douglas, insan bedeninin toplumsallığını anlamayı amaçlayan alternatif bir analitik model önerir.⁷² Bu model, bedenin toplumun bir sembolü

⁶⁸ Kubilay Aktulum, *Metinler Arası İlişkiler*, İstanbul: Öteki Yayınları, 2000, 36.

⁶⁹ Bakhtin, *Rabelais ve Dünyası*, 279.

⁷⁰ Gaby Pailer et al., "Gender and Laughter," 2009, 23, <https://doi.org/10.1163/9789042026735>.

⁷¹ José E. Limón, "Carne, Carnales, and the Carnavalesque: Bakhtinian Batos, Disorder, and Narrative Discourses," *American Ethnologist* 16, no. 3 (1989): 478, <https://doi.org/10.1525/ae.1989.16.3.02a00040>, <https://dx.doi.org/10.1525/ae.1989.16.3.02a00040>.

⁷² Mary Douglas, *Saflık ve Tehlike: Kirlilik ve Tabu Kavramlarının Bir Çözümlemesi*, çev. Emine Ayhan, İstanbul: Metis Yayınları, 2017, 146.

olarak görülmesine ve toplum yapısının güçlerinin ve tehlikelerinin beden üzerinde küçük ölçekte yansıtılmasına izin verir. Bir toplumun beden ve bedensel kirliliğin tanımı ve muamele edilmesi, onun kendi yapısının ve dış ilişkilerinin algılarını anlamaya önemli bir sembolik anahtardır. Bu tür bir kirlilikte bedenin açık alanları sembolik ölçüde anlam kazanabilir.⁷³ Otoritenin kirli gördüğü her şeyin olumlanması simgesel bir beden siyasetini oluşturmaktadır. Bu yönüyle beden, iktidar ve direnişin bir yüzeyidir. Güç ve sosyal ilişkilerin beden üzerinden ifade edilmesi ve bedenin her koşulda bir müzakere alanı olması, hem otoritenin hem de madunların beden politikasının bir parçasıdır. Ritüellerin bedenin açıkları ile ilgili kaygılarını ifade etmesinin sosyolojik karşılığı, azınlık bir grubun siyasi ve kültürel birliğini korumaya yönelik bir özen olmasında yatar. Bu özen, karşı tarafa saldırı ya da bütünüyle onun yasakladığı şeylere dönüşmek olarak sembolize edilir.

Otoriteler, iktidarlar ya da egemenler, günlük hayatı düzenleyen kurallar ve normların geçici olarak askıya alınmasına izin verdiklerinde, bu kurallar ve normların daha da güç kazanacağını düşünmüşlerdir. Bu bağlamda Stallybrass ve White, karnavalın karakteristik tersine çevirme ve belirsizlikleri olmasına rağmen, sıklıkla geçici sosyal özgürleşme ve ileriye dönük siyasi eleştiri aracı olarak değil, sosyal denetimi güçlendirme aracı olarak kullanıldığını vurgulamaktadır.⁷⁴ Ladurie, bu araçların sıklıkla altüst edildiğini ve karnaval eğlencelerinin zaman zaman siyasi konular tarafından kullanılarak hükümet yetkililerini ve devlet kurumlarını eleştirme ve önemli siyasi reformlar talep etme şeklinde "yerel toplumun çalışma düzeni içinde tutulma" arzusunun önemli bir işlevi olduğunu belirtir. Ladurie, karnavalın sadece sosyal denetimi güçlendirmeye yaramadığını, aksine sosyal değişimi hedeflediği vurgular.⁷⁵ Bu nedenle karnavallar ve ayaklanmalar arasında sembolik benzerlikler bulunmaktadır ve her ikisi de gizli senaryonun ifşa edilebildiği serbestlik ve özgürlük zamanlarıdır.⁷⁶

Sonuç

Nesli Çölgeçen'in yönettiği "Züğürt Ağa" (1985) filminde toprak ağasının tüm mal varlığını, itibarını ve gücünü kaybetme sürecinin önemli bir aşamasını, yanında çalışan köylülerin ağanın arkasından çevirdiği "dolaplar" oluşturur. Örneğin mahsullerin tahıl ambarından köylüler tarafından çalınması

⁷³ A.g.e., 155.

⁷⁴ Stallybrass and White, *The Politics and Poetics of Transgression*, 13-14.

⁷⁵ Ladurie, *Romans Karnavalı: Mumlar Bayramı'ndan Küller Çarşambası'na 1579-1580*.

⁷⁶ Scott, *Tahakküm ve Direniş Sanatları: Gizli Senaryolar*, 247.

ağanın çöküşünde önemli bir rol oynar. Bu tabii grupların gösterdiği doğrudan olmayan direniş biçiminin çarpıcı bir örneğidir. Örneğin, toprak ağası arkasını döner dönmez köylünün yaptığı alaycı şaka, iktidarın itibarsızlaştırılmasının küçük ama önemli bir parçasıdır. Gizli senaryolar birikerek büyük patlamalar, ayaklanmalar ve tabi olanların kolektif duygu birliği için güçlü motivasyonlar oluşturabilirler. De Certeau, Scott ve Bakhtin'in kavramları ve düşünceleri, gündelik hayatın ve halk kültürünün doğrudan gözlemlenemeyen alanlarında zemin bulabilen bu kolektif duyguların bir eylem çerçevesi sunduğunu gösterirler.

Zayıfın aktif bir özne olduğunu gösteren taktikler tam da iktidarın sahasında, en zayıf görüldüğü yerde, yani "tahıl ambarında" karşımıza çıkar. De Certeau'dan hareket edersek, zayıfın sanatı olan taktiklerin gücü de buradan gelir: Otoritenin kendini en güçlü hissettiği yer aynı zamanda onun tahakkümün en hızlı aşındırıldığı yer olabilir. Bu durum biraz da onun söz konusu mekânı tabi olanlarla paylaşma zorunluluğundan gelir. Tabi olanlar dışarıda değil içeridedir ve bu nedenle egemenliğin kırılma hatlarını, örneğin "tahılın nerede olduğunu" en iyi onlar bilirler. Scott'un gizli senaryolar olarak adlandırdığı bu direniş formları doğrudan değil dolaylı bir meydan okumadır. Zira ihlalin gücü bu gizliliğinden, başka bir ifadeyle potansiyel olarak tehditkâr oluşundan kaynaklanır. Tahmin, takip ve "suçüstü" yapılması oldukça zor olan bu kültürel eylem formu tabi olanlar arasında kendine özgü bir iletişim kurar. Yalnızca tabi olanların anladığı bu dil, bir bakışla bütün köylüleri "ağanın arkasından" kahkaha boğan güce sahiptir. Bakhtin, tahakkümü aşındıran ve egemen olanı itibarsızlaştırarak bir korku simgesi olmaktan çıkaran bu kültürel eylem formunun en bereketli zeminini karnavallarda bulmuştur.

Zayıfın incelikle icra ettiği sanatı olan taktikler ve tabi olanların toplumsallığına içkin gizli senaryoları, halkın kolektif ritüellerinde karnavalesk direnişe dönüşebilirler. Karnaval meydanlarında kukla olarak sembolize edilen otoritenin bedeni, zayıfın yıkıcı kahkahası karşısında baskı işlevini yitirir. Mizah, ironi, kahkaha, dil oyunları, temsiller ve sembolik göndermelerden oluşan kültürel eylem repertuarı, bir yandan tabi olanlar arasında duygusal bağı ve iletişimi kurarken diğer yandan otoritenin kırılma gücünü ortaya çıkarır. Resmî ideolojinin ürkütücü ciddiyetini ve egemen olanın korku aygıtını tabi olanların kahkahası karşısında çaresiz bırakan tam da bu kontrol edilmesi güç olan repertuardır.

KAYNAKÇA

- Aktulum, Kubilay, *Metinler Arası İlişkiler*. İstanbul: Öteki Yayınları, 2000.
- Arpacı, Murat, *Biyo-iktidar ve Karnavalesk Beden: Foucault ve Bakhtin'in Beden Kavramsallaştırmalarının Karşılaştırılması*, MSGSÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011.
- Bakhtin, Mihail. *Rabelais ve Dünyası*. çev. Çiçek Öztekin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005.
- . *Sanat Ve Sorumluluk: İlk Felsefi Denemeler*. çev. Cem Soydemir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005.
- Bakhtin, Mikhail. *Karnaval'dan Romana: Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar*. Translated by Cem Soydemir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.
- Baudelaire, Charles. *Gülmenin Özü*. çev. İrfan Yalçın. İstanbul: İris Yayınları, 1997.
- Brandist, Craig *Bahtin Ve Çevresi: Felsefe, Kültür ve Politika*. çev. Cem Soydemir. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2011.
- Burke, Peter. *Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü*. çev. Göktuğ Aksan. Ankara: İmge Kitapevi, 1996.
- Certeau, Michel De. *Gündelik Hayatın Keşfi-I: Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları*. çev. Lale Arslan Özcan. Ankara: Dost Kitabevi, 2009.
- Chakrabarty, Dipesh. "Subaltern Studies and Postcolonial Historiography." *Nepantla: views from South* 1, no. 1 (2000): 9-32.
- Chambers, E.K. *The Mediaveval Stage Vol I*. London: Oxford University Press, 1903.
- Cox, Harvey. *The Feast of Fools: A Theological Essay on Festivity and Fantasy*. Cambridge: Harvard University Press, 1962.
- Douglas, Mary. *Saflık ve Tehlike: Kirlilik Ve Tabu Kavramlarının Bir Çözümlemesi*. çev. Emine Ayhan. İstanbul: Metis Yayınları, 2017.
- Gandhi, Leela. *Postcolonial Theory: A Critical Introduction*. Australia: Allen & Unwin, 1998.
- Goldstein, Donna M. *Laughter out of Place: Race, Class, Violence, and Sexuality in a Rio Shantytown*. University of California Press, 2013.

- Harris, Jonathan Gil. "The Incontinent Body Politic: Authority and the Boundaries of Organic Political Metaphor in the English Renaissance." University of Sussex, 1990.
- Harris, Max. *A New History of the Feast of Fools*. United States of America: Cornell University Press, 2011.
- Herndl, Carl G. "Tactics and the Quotidian: Resistance and Professional Discourse." *JAC* 16, no. 3 (1996): 455-70.
- Hippokrates. *Gülmeye Ve Deliliğe Dair*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: Ayraç, 1997.
- Işık, Emre *Beden Ve Toplum Kuramı*. İstanbul: Bağlam, 1998.
- Ladurie, Emmanuel Le Roy. *Romans Karnavalı: Mumlar Bayramı'ndan Küller Çarşambası'na 1579-1580*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: İmge Kitabevi, 2002.
- Larsen, Neil. "Imperialism, Colonialism, Postcolonialism." In *A Companion to Postcolonial Studies*, edited by Henry Schwarz and Sangeeta Ray, 23-52, 2005.
- Lefebvre, Henri. *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. çev. Işın Gürbüz, Metis Yayınları, 2007.
- Loomba, Ania. *Colonialism/Postcolonialism*. London: Routledge, 1998.
- Maggio, Jay. "'Can the Subaltern Be Heard?': Political Theory, Translation, Representation, and Gayatri Chakravorty Spivak." *Alternatives* 32, no. 4 (2007): 419-43.
- Mitchell, Jon P. "A Fourth Critic of the Enlightenment: Michel De Certeau and the Ethnography of Subjectivity." *Social Anthropology/Anthropologie Sociale* 15, no. 1 (2007): 89-106.
- Niebylski, Dianna C. *Humoring Resistance: Laughter and the Excessive Body in Latin American Women's Fiction*. Suny Series in Latin American and Iberian Thought and Culture. Edited by Jorge J. E. Gracia and Rosemary Geisdorfer Feal. State University of New York Press, 2004.
- . *Tahakküm Ve Direniş Sanatları: Gizli Senaryolar*. çev. Alev Türker. Ayrıntı Yayınları, 1995.
- . *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. Yale University Press, 1985.

Spivak, Gayatri Chakravorty. "Can the Subaltern Speak?". In *Colonial Discourse and Post-Colonial Theory*, 66-111: Routledge, 2015.

Stallybrass, Peter, and Allon White. *The Politics and Poetics of Transgression*. New York: Cornell University Press, 1986.

Tangherlini, Timothy R. "Heroes and Lies: Storytelling Tactics among Paramedics." *Folklore* 111, no. 1 (2000): 43-66.

Thompson, E. P. *Avam Ve Görenek: İngiltere'de Geleneksel Popüler Kültür Üzerine Araştırmalar*. çev. Uygur Kocabaşoğlu. İstanbul: Birikim Yayınları, 2006.

Thompson, E.P. "The Crime of Anonymity." In *Albion's Fatal Tree: Crime and Society in Eighteenth-Century England*, edited by Douglas Hay, Peter Linebaugh, John G. Rule, E. P. Thompson and Cal Winslow, 255-308. New York: Pantheon Books, 1975.

Vinthagen, Stellan, and Anna Johansson. "Everyday Resistance: Exploration of a Concept and Its Theories." *Resistance studies magazine* 1, no. 1 (2013): 1-46.

Yetiskin, Ebru. "Postkolonyal Kavramlar Üzerine Notlar." *Toplumbilim* 25 (2010): 15-20.

İnternet Kaynakları

Bergson, Henri. *Gülme: Gülüncün Anlamı Üzerine Deneme*. çev. Devrim Çetinkasap. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
<https://books.google.com.tr/books?id=sZwstwEACAAJ>.

Bruner, M. Lane. "Carnavalesque Protest and the Humorless State." *Text and Performance Quarterly* 25, no. 2 (2005): 136-55.
<https://doi.org/10.1080/10462930500122773>.

Halfin, Igal. "The Bolsheviks' Gallows Laughter." *Journal of Political Ideologies* 11, no. 3 (2006): 247-68.
<https://doi.org/10.1080/13569310600923824>.
<https://dx.doi.org/10.1080/13569310600923824>.

Limón, José E. "Carne, Carnales, and the Carnavalesque: Bakhtinian Batos, Disorder, and Narrative Discourses." *American Ethnologist* 16, no. 3 (1989): 471-86. <https://doi.org/10.1525/ae.1989.16.3.02a00040>.
<https://dx.doi.org/10.1525/ae.1989.16.3.02a00040>.

- Pailer, Gaby, Andreas Böhn, Stefan Horlacher, and Ulrich Scheck. "Gender and Laughter." (2009). <https://doi.org/10.1163/9789042026735>.
- Scott, James C. "Everyday Forms of Resistance." *The Copenhagen Journal of Asian Studies* 4 (1989): 33-62.
<https://doi.org/https://doi.org/10.22439/cjas.v4i1.1765>.
- Turan, Süleyman. "Kutsal Aptallık Ve Aptallar Festivali - Orta Çağ'da Bir Dini Festivalin Betimsel Analizi." *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18, no. 36 (2019): 557-82.
<https://doi.org/https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.542022>.
- Webb, Darren. "Bakhtin at the Seaside: Utopia, Modernity and the Carnavalesque." *Theory, Culture & Society* 22, no. 3 (2005): 121-38.
<https://doi.org/10.1177/0263276405053724>.
<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0263276405053724>.

MADUNLARIN KÜLTÜREL EYLEM VE BEDEN POLİTİKASI: TAKTİK, KARNAVAL VE İHLAL
*THE CULTURAL PRACTICES AND BODY POLITICS OF SUBALTERN GROUPS: TACTICS, CARNIVAL AND
SUBVERSION*
Murat ARPACI - Akın BAKIOĞLU